

**ORANGA
TAMARIKI**
Ministry for Children

TE TAUĀKĪ MATATIKA

me ētahi atu take

New Zealand Government

Te Tauākī Matatika

(Mā ngā tamariki me ngā rangatahi kei raro i te pūnaha tiaki hei pānui tēnei tauākī kia mārama ai rātou ki ō rātou matatika kia tiakina, kia tautokona hoki i raro i ēnei whakaritenga)

Hei āwhina i a koe kia mārama ki tēnei tauākī, anei ētahi mea kia maumaharatia:

Kia kīa e mātou ko **OTA**, ko te tikanga o tēnei ko Te Ture Oranga Tamariki 1989. Koirā te ingoa o te ture ka tiaki i ngā tamariki me ngā rangatahi kua mate te haramai ki raro i te mana o te pūnaha tiaki. E mea ana te OTA mā wai e mahi te aha, he aha hoki ngā mahi e tika ana kia mahia.

Kia kīa e mātou ko **te tumuaki matua**, e kōrero ana mātou mō te tangata e kīa ake ana e te OTA kei a ia te mana whakahaere. Arā ētahi tāngata e āwhina ana i te tumuaki matua ki te whakatutuki i ngā mahi, tae atu ki ngā kaimahi ora me ētahi atu whakahaere. Me mātua whakarite te tumuaki matua ka whakatutuki ngā āhuatanga katoa kei raro i a ia.

Kia kīa e mātou **kei raro i te pūnaha tiaki**, ko te tikanga o tēnei kei te tumuaki matua te haepapa tiaki i a koe. Kei raro i te OTA tētahi tikanga, tētahi whakaaetanga rānei e pā ana ki tēnei.

Kia kīa he **kaitiaki**, ko te tikanga o tērā ko te tangata ka whakatauhia e te tumuaki matua ka noho koe ki tōna taha. E ai ki te OTA koirā tētahi o ngā whakatau matua mā te tumuaki matua hei whakatau.

Kia kīa e mātou **tō kaitautoko**, e mea ana tērā ko te tangata kua kīa e te tumuaki matua kei a ia te mana whakahaere i ngā mahi e tika ana kia mahia māu. I te nuinga o te wā ko tētahi kaimahi ora tēnei.

Kia kīa ko **te whānau**, ko te tikanga o tēnei ko ngā tāngata katoa i tō whānau. Huia katoatia mai ko ū tuākana, tēina, tuāhine, tō whānau, hapū, iwi hoki, tae atu rā ki ngā tangata whai whanaungatanga ki a koe, he pērā rānei te mārō o te hononga.

Kia kuhu mai koe ki raro i te pūnaha tiaki

Mehemea kei raro koe i te pūnaha tiaki i te mea kāore e taea e koe te noho ki te kāinga, ko te mahi a tō kaimahi ora ko te mahi i ngā mahi e tika ana māu.

Mehemea kei raro koe i te pūnaha tiaki, i te mea kua hara koe, ko te mahi a tō kaimahi ora he whakaaro he aha te āhuatanga pai rawa ake māu. Me whakaaro hoki rātou ki te haumarutanga o tāngata kē, otirā, o ētahi atu hoki kua ngaua e te mamae. Mehemea i hara ā-ture koe, ka mahi tō kaimahi ora i tō taha, hei awhina i a koe ki te whakatikatika i ngā mea katoa.

Kia whakatauhia ana ngā whakatau e pā ana ki a koe, ko tā tō kaimahi ora me whakarite –

- ka whai wā koe ki te whakaputa i tō kōrero
- ka whakarongo ia ki tō kōrero
- ki te āwhina i a koe mehemea he uaua māu te kōrero i ū kare ā-roto, i ū whakaaro rānei
- ki te whakamōhio atu ki a koe i ngā whakatau mōu, he aha ai hoki.

Kia kuhu mai koe ki raro i te pūnaha tiaki, ka kōrero tō kaimahi ora ki a koe mō te take kei te tiakina koe. Ka kōrero hoki mō -

- te āhua o ngā whakahae
- te āhua o te momo atawhai o tō kaitiaki
- te auau o te taetae mai o tō kaimahi ora ki te kite i a koe
- te hunga hei taringa mōu mena he pātai ū, he āwangawanga ū rānei.

Ka hoatu kōrero āwhina hoki tō kaitautoko mō ētahi atu āhuatanga. Ko ngā āhuatanga pēnā i ngā wā e taea e koe te kōrero, te kite rānei tō whānau, otirā, āhea, pēhea hoki e whakatauria ngā whakatau nui mōu.

Ka whiriwhiri ia i te rautaki pai hei āwhina i a koe kia mārama.

Kia oti te whiriwhiri i ū hiahia, ka mahi tahi kōrua ko tō kaitautoko kia mārama ki –

- ū whakaaro, ū kare ā-roto mō ētahi mea
- ū whakaaro mō te āhua o tō ao e tū ake nei
- ngā mahi e tutuki pai ana i a koe, me ngā mahi me whai kia pai ake
- ngā mahi hei mahi kia -
- rongo i te koa, i te whai kia eke pai harikoa koe ki ngā āhuatanga o tō ao
- kia noho tata ki tō whānau (tae atu ki ū tuāhine, tungāne) me te whānau
- mōhio koe ko wai koe, kia tū rangatira koe mōu ake, mō te wāhi hoki i ahu mai ai koe.

Ka mahi tahi kōrua ko tō kaitautoko kia mārama ki ngā āhuatanga e āwhina i a koe-

- kia ngahau koe, kia whai wā hoki ki te taha o te hunga e mōhio kē ana koe
- kia rongo i te haumaru
- kia hauora
- ki te ako

Ka kite tēnei i hea?

Wāhanga 4A,
OTA

Wāhanga 5,
11, OTA

Whakaritenga 66, 67, me 68

Wāhanga 5,
OTA
Whakaritenga 7 ki 14

Ka tuhi kōrero tō kaitautoko. Ka tuhia ētahi pitopito kōrero o ū kōrero ki a ia. Ka tuari hoki rātou i tā rātou i tuhi ai mōu ki a koe.

Ka mahi tō kaitautoko i tō taha, i te taha hoki o ētahi atu tāngata nui i tō ao ki te whakarite mahere māu hei āwhina i a koe. Ka tuhia tēnei mahere ka tuari tō kaitautoko i tēnei ki a koe.

Ki te haere koe ki te noho i te taha o te kaitiaki, ka arotakengia te kaitiaki, tōna whānau, tōna whare. Ko te tikanga o tēnei kia tirohia mehemea ka haumaru tō noho i tō rātou taha, mehemea ka pai hoki tā rātou tiaki i a koe.

I a koe i raro i te pūnaha tiaki

Me rite tonu ngā toronga mai a tō kaitautoko, kia mōhio ai rātou e pēhea ana koe. Kua tuhia ki tō mahere te auau o ngā toronga mai a tō kaitautoko ki a koe.

Ka whai te kaitautoko kia kōrero tahi kōrua, ko kōrua anake. Kia tau ai tō wairua, kia māmā ake hoki tō kōrero mō ngā āwanganawanga ahakoa he aha.

Kia mōhio ai tō kaitautoko kei te pēhea koe, ka kōrero hoki pea ia ki ētahi atu tāngata nui ki a koe. Ko tō kaitiaki, ō kaiako, tō whānau hoki pea tēnei.

Ki te rongo tō kaitautoko kāore koe i te pai, kua nui rānei ngā rerekētanga o tō ao, me kōrero rātou ki a koe, me te kimi huarahi kia pai ake tō haere. Ki te whakarerekēhia tētahi āhuatanga nui o tō ao, ka whakaurua tēnei ki tō mahere.

Me whakarite tō kaitautoko ka whiwhi koe i ngā mea katoa e tika ana. Anei ētahi o ngā mea ka hiahia pea koe, me pēhea hoki tō kaitautoko e āwhina i a koe.

Te whai hononga ki te whānau

- Ka āwhina tō kaitautoko i a koe, i tō whānau (tae atu ki ū tuāhine me ū tungāne), me ngā tāngata nui ki a koe kia noho pātata mai, kia whai hononga tonu:
- Ka whakamōhio atu tō kaitautoko ki tō whānau kia mōhio ai rātou e pēhea ana koe. Ka kōrero tō kaitautoko ki a rātou mō tō mahere, ka tuku pātai hoki ki a rātou kia mōhio ai ia he aha ū rātou whakaaro.

Te mōhiotanga ko wai koe, nō hea koe

- Ka āwhina tō kaitautoko i a koe kia mōhio, kia whai wāhi atu hoki koe ki tō ahurea, tō reo me tō whakapono kia mātau ai koe ki a koe anō, arā, nō hea hoki koe.

Te whiwhi me te pupuri i āu ake mea

- Ka whakarite tō kaitautoko kia whiwhi koe i ū ake kākahu, i tētahi peketua me tētahi wāhi haumaru hei waiho i aua mea.

Te whai wāhi atu ki ngā āhuatanga pai

- Ka whakarite tō kaitautoko e whakamātau koe i ngā āhuatanga hou pērā ki te hākinakina, te mahi toi, me te waiata.
- Ka whakarite tō kaitautoko ka mahi koe i ngā mahi ngahau i tō hapori, i te taha hoki o ū hoa.

Ka kite tēnei i hea?

Whakaritenga 16 ki te 20 me te 24

Whakaritenga 45 ki 56

Whakaritenga 26 ki 28

Whakaritenga 29

Whakaritenga 30 ki 42

Te whai hauora

- Ka awhina tō kaitautoko i a koe kia noho ora ai. Tērā pea, ko te whakarite kia koe kia tirohia e te tākuta, te kimi i tētahi tangata hei taringa whakarongo mōu i ngā wā pōkaikaha koe, āwhina hoki ia i a koe ki te tiaki i a koe anō.

Te Ako

- Mehemea he kōhungahunga koe, ka āwhina tō kaitautoko i a koe ki te haere ki tētahi whare kōhungahunga, rōpū tākaro rānei mehemea he painga kei roto mōu.
- Mehemea kei te kura koe, ka āwhina tō kaitautoko i a koe kia noho tonu ki te kura. Ka whakarite rātou i ngā mea e tika ana mō te kura, (pērā i ngā taonga tuhituhi, me ngā kākahu kura). Ka āwhina rātou i a koe kia whai wāhi atu ki ngā mahi a te kura, me te āwhina i a koe anō kia pai ake āu mahi kura ina hiahia koe.
- Mehemea kua eke ki te pakeke kia wehe i te kura ka āwhina tō kaitautoko i a koe kia haere tonu ki te kura mēnā koirā te mea pai māu. Mēnā ehara te kura i te ara pai māu, ka āwhina rātou i a koe ki te whai i te whakangungu, i te mahi rānei.
- Ka āwhina tō kaitautoko i a koe ki te whakapā atu ki ō kaiako kia mōhio ai mātou he aha e taea ai hei āwhina i a koe kia eke panuku.

Tētahi wāhi nui o te mahi a tō kaitautoko he tohatoha i ngā kōrero mōu, me ū hiahia ki tō kaitiaki. Mā konei e mōhio ai tō kaitiaki he aha te huarahi pai hei tiaki i a koe.

Ka āwhina mātou i tō kaitiaki kia mōhio ki tō ahurea, tō whakapapa, tō whānau, me ētahi atu āhuatanga e tika ana kia. Kia pai ai tā rātou tiaki i a koe.

Ki te rongo tō kaitautoko i ētahi kōrero i tētahi atu, i a koe hoki, ki te puta te whakaaro kāore pea koe i te haumaru, kāore rānei e pai te tiaki i a koe, ka āwhina rātou i a koe. Ka tiro rātou he aha ngā mahi e tika ana kia mahia me te whakarite ka haere ngā kōrero ki ngā tāngata e tika ana. Kia maumahara koe, i ngā wā katoa e whakaaro ana tō kaitautoko he aha ngā āhuatanga pai ake māu.

Ki te hiahia whāki atu koe ki tētahi atu i kino, i hē rānei tētahi mahi e tika ana kia whakatikangia, kei te pai, kōrero. Kōrero ki tō kaitautoko, ki tētahi atu kaitautoko rānei ehara i tō ake kaitautoko, mēnā, nō tō ake kaitautoko te hē. Mā konei e āwhina ai rātou i a koe kia mārama he aha te mahi māu, me pēhea te mahi, he aha hoki te mahi e whai muri nei.

Ka whakarite tō kaitautoko i tētahi kohinga o ngā kōrero, o ngā mahi, me ngā whakatutukinga nui i tō ao hei pupuri māu. Ko ngā whakaahua o ū rā whānau, o ngā tāngata nui ki a koe, ū mahi toi, me ū pūrongo kura pea ētahi o ēnei mea.

Ka kite tēnei i hea?

Whakaritenga 57

Whakaritenga 58 ki 63

Whakaritenga 69

Whakaritenga 69

Whakaritenga 70

Mehemea kua mate koe te nuku i a koe i raro i te pūnaha tiaki, kua tata wehe rānei koe.

Me whakarite tō kaitautoko kia tino tiakina koe mēnā e haere ana koe ki wāhi kē atu noho ai, e hoki ana ki te kāinga, e wehe atu ana rānei i te pūnaha tiaki. Kia tutuki tēnei, ka-

- whakamārama ki a koe ka ahatia, he aha ai hoki:
- whakarite mahere hei tautoko i a koe i te wā e rerekē haere ana tō ao
- hoatu i ngā kōrero katoa e taea ai mō te nuku, pērā i te āhua o te whare hou, me tērā o ngā tāngata i reira:
- āwhina i a koe ki te tūtaki ki ngā tāngata hou i mua i te nuku, ina taea ana:
- āta whakarite ka whiwhi te kaitiaki, te tangata rānei e whakarērea ana e koe ngā kōrero e tika ana kia pai ai tō nuku:
- āta whakarite ka whiwhi te kaitiaki, te tangata rānei o tō wāhi noho hou i ngā kōrero e tika ana kia pai ai tā rātou awhina kia tau te noho, kia pai hoki te nuku ki a koe:
- maumahara te hari ū taonga i tō taha, arā, ū taonga tākaro, me ū whakaahua:
- āwhina i a koe ki te whakapā atu ki te kaitiaki e whakarērea ana e koe mehemea he mea pai tērā māu.

Mehemea e wehe ana koe i te tiakitanga ākuanei i te mea kua tata eke koe ki te 18, ka āwhina tō kaitautoko i a koe. Ka mahi rātou i tō taha hei āwhina i a koe kia mārama mehemea kua rite koe kia wehe i te pūnaha tiaki he aha hoki ngā āhuatanga e tika ana kia mōhiotia, kia ākona rānei e koe i mua i tō wehenga.

Ka hoatu tohutohu, āwhina hoki tō kaitautoko i mua i tō wehenga i te pūnaha tiaki. Kia tutuki tēnei, ka-

- āwhina i a koe ki te whiwhi i ū kōrero o ngā mahi nui me ū whakatutukinga:
- āwhina i a koe ki te ako i ngā mea e tika ana kia mōhio koe māu ake, pērā i te whakahāere i ū moni, me te whiwhi manaakitanga hauora ina hiahiatia:
- āwhina i a koe kia whiwhi i ngā tuhinga whaimana ka hiahiatia pea e koe, pērā i te whakaahua tuakiri, me te tohu whānautanga.

Mehemea kei te wehe koe i te pūnaha tiaki i te mea he pakeke ake koe i te 18 engari kei te hiahia noho tonu i te taha o te kaitiaki, he matatika tāu kia noho i te taha o tētahi kaitiaki tae atu ki te 21 ngā tau.

Ahakoa noho koe i te taha o te kaitiaki, kāore rānei ka whakapā tonu atu tō kaitautoko ki a koe kia 21 rā anō ngā tau. Ka taea tonu e tō kaitautoko te hoatu tohutohu, āwhina hoki ki a koe kia 25 rā anō ngā tau.

Ka kite tēnei i hea?

Whakaritenga 71 ki 74

Whakaritenga 75

Whakaritenga 76

Wāhanga 386A, 386B, OTA

